

<http://dx.doi.org/10.16926/gea.2015.01.15>

Paweł WOLNICKI
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Budżet miasta Koniecpola w okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego

Streszczenie

Władysław Warneńczyk mocą przywileju lokacyjnego z 29 grudnia 1442 r. zezwolił na powstanie miasta Koniecpola w ziemi sieradzkiej. Pod względem gospodarczym rozwijało się ono niezbyt pręźnie przez cały okres Rzeczypospolitej, podkreślając co najwyżej prestiż właścicieli. Wraz z upadkiem polskiej państwowości status miasta zaczęto mierzyć jego dochodami. Od 10 lutego 1809 r. do zadań urzędu municypalnego należało sporządzanie corocznego planu budżetu. Jego wielkość powodowała przyporządkowanie Koniecpola do odpowiedniego rzędu miast. Niestety nadwyżki budżetowe nie mogły być inwestowane, a samorząd miejski nie funkcjonował. Powodowało to regres, który ostatecznie zakończył się przemianowaniem Koniecpola w osadę wiejską, co nastąpiło w 1870 r.

Słowa kluczowe: administracja, Koniecpol, finanse miasta, Królestwo Polskie, Księstwo Warszawskie.

1. Status i finanse miasta Koniecpola w okresie staropolskim

Wzrastający w znaczenie w XV stuleciu ród Pobogów, mieniących się z Koniecpola, zmierzał do tego, aby przydomek posesjonatywny, którym się posługiwał i który miał go odróżniać od innych członków tej dynastii, mógł się szyć ośrodkiem rodowym o odpowiednim prestiżu społeczno-gospodarczym. W wymiarze materialnym miał on także zapewnić właścicielom odpowiedni zysk. Mimo więc tego, że osadą rodową będącą we władaniu Pobogów był położony po prawej stronie Pilicy Chrząstów, w którym wystawiono już w I poł. XII w. kościół parafialny, dla urzeczywistnienia podjętych zamiarów, w połowie XIV w., wybudowano w pobliżu równie starej osady Hołudze (Ołudze), leżącej na lewym brzegu rzeki, dwór obronny (*fortalicum et curia*). Został on nazwany Ko-

niecoplem. Obok niego wyrosła wieś o tej samej denominacji. Jednak to dopiero założenie miasta, nie na tzw. pniu, ale w pobliżu dworu (*fortalicium*) obronnego na terenie wsi Koniecpol, miało sprostać ambicjom Pobogów, a zarazem poważnej pozycji społeczno-gospodarczej rodziny. Kasztelan sandomierski Przedbor dziedzic dóbr ziemskich Chrzastów i Koniecpol wystarał się zatem u króla Władysława Warneńczyka o przywilej na lokację miasta. Został on mu wydany w Budzie na Węgrzech 29 grudnia 1442 r. Dokument ten zezwalał, aby w ziemi sieradzkiej zostało założone miasto na prawie średzkim na terenie wsi Koniecpole, zwanej inaczej Hołudzą, i nazwane tym imieniem¹. W rzeczywistości powstało ono nieco dalej od planowanych obszarów i nazywano je zamiennie Nowopole², co wskazuje na jego rozwój w nowym (innym niż zaplanowano pierwotnie) miejscu. Pod względem urbanistycznym zabudowane było podobnie jak osady wiejskie – parterowymi, drewnianymi, pod strzechą domami, a różniło się od wsi posiadaniem czworobocznego rynku z ulicami wybiegającymi z narożników w kierunku Chrzastowa, Lelowa, Radomska, Częstochowy, folwarku Borki i wsi Magdasz³.

Miasto Koniecpol najprawdopodobniej przez kolejne stulecie nie rozwijało się zbyt prężnie. Nie miało też gmachu ratusza. Życie lokalnej społeczności było jednak wciąż związane z pobliskim Chrzastowem, siedzibą parafii i właścicieli. W celu zdynamizowania życia miejskiego w Koniecpolu m.in. prawnukowie Przedbora z Koniecpola założyciela miasta, Mikołaj i Stanisław, wydali w Chrzastowie 11 lutego 1557 r. dokument potwierdzający prawa mieszczan koniecpolskich, zaznaczając zarazem należne dominium czynsze, ale też zachęcając ich do aktywności gospodarczej. Można jednak pokusić się o opinię, że także ta inicjatywa nie spowodowała znaczącego rozwoju miasta. Zyski z kwaterunku, handlu i rzemiosła miasta, położonego wydawałoby się na popularnej drodze handlowej i transportowej do Krakowa, nie były zbyt wielkie, mimo że w każdy czwartek na rynku odbywały się targi, a kilka razy w roku znane w okolicy jarmarki. Kupcy na mocy nadanych im przywilejów korzystali z ulg podatkowych, posiadali prawo produkcji i wolnego handlu różnymi towarami zastrzeżonymi dla państwa i dziedzica oraz pobierali opłatę mostową na Pilicy⁴. Jednak Koniecpol wciąż pozostawał jednym z mniejszych miast prywatnych, niezbyt liczących się w ówczesnej Rzeczypospolitej, którego finanse miejskie należały do skromnych.

¹ S.M. Zajączkowski, *W sprawie lokacji miasta Koniecpola na tle sieradzkiej majętności Koniecpolskich*, „Rocznik Łódzki”, R. XXIX, 1980, Aneks; W. Zawitkowska, *W służbie pierwszych Jagiellonów. Życie i działalność kanclerza Jana Taszki Koniecpolskiego*, Kraków 2005, s. 39, 344.

² Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APL), Rząd Gubernialny Piotrkowski. Anteriora (dalej: RGP.A), sygn. 517 d, s. 53–68 (dalej: Przywilej z 11 lutego 1557 r.).

³ Mączyński, *Zarys dziejów miasta Koniecpola nad Pilicą*, mps, s. 2.

⁴ APL, RGP.A, Przywilej z 11 lutego 1557 r.

2. Regulacje prawno-administracyjne

Administracyjna przynależność miasta Koniecpola u schyłku XVIII w. spowodowała zerwanie dotychczasowych więzi historycznych tego obszaru z rejonem Chrząstowa. Od drugiego rozbioru Polski miasto Koniecpol przynależące dotąd do województwa sieradzkiego zostało bowiem wcielone do prowincji Prusy Południowe. W wyniku tych zmian dotychczasowe jednostki administracji terytorialnej znane polskiej rzeczywistości zostały zamienione na struktury administracji pruskiej. Natomiast rejon Chrząstowa będący jeszcze do 1795 r. w granicach Rzeczypospolitej na skutek trzeciego rozbioru przeszedł pod panowanie austriackie. Granica państwowa dzieląca złączone dotąd historycznie obszary przebiegała na rzece Pilicy. Więzi lokalne, w tym społeczno-gospodarcze, poddane zostały próbie czasu. Ludność miejscowa, obok odmiennej przynależności administracyjnej, podlegała różnym systemom prawnym obowiązującym na terytorium państwa pruskiego i austriackiego.

W rezultacie zawarcia 7 lipca 1807 r. traktatu tylżyckiego doszło do powstania Księstwa Warszawskiego, którego obszar utworzono z ziem II i III zaboru pruskiego⁵. W wyniku tych zmian miasto Koniecpol znalazło się w jego granicach. Zmiany te spowodowały nową jego przynależność administracyjną. Natomiast po zwycięskiej wojnie z Austrią w 1809 r. traktat zawarty w Schönbrunn przyłączał do Księstwa ziemie III zaboru austriackiego, ale bez rejonu Chrząstowa. Dekretem księcia namiestnika warszawskiego Fryderyka Augusta z 23 lutego 1809 r. stworzono nieprzewidziane konstytucją gminę wiejską i gminę miejską. Koniecpol stanowił odtąd osobną gminę⁶. Ówczesne prawodawstwo określiło ramy finansowania miast zarówno królewskich, jak i tych prywatnych, do których należał Koniecpol.

Tak więc u progu 1809 r. w urzędzie municypalnym miasta Koniecpola obowiązywały akty prawne stanowione przez rząd pruski i rząd Księstwa Warszawskiego. Dotyczyły one także finansów publicznych i planowania budżetu, nazywanego w ówczesnej nomenklaturze etatem. Władze pruskie reskryptem z 12 grudnia 1809 r. żądały przedstawienia im sześcioletniego projektu budżetu na lata 1810–1816⁷, natomiast powstanie Księstwa Warszawskiego wymogło bardziej pracochłonny obowiązek przedstawiania planu dochodów i wydatków miejskich⁸. Na mocy dekretu wydanego przez rząd Księstwa Warszawskiego z 10 lutego 1809 r. do zadań urzędu municypalnego należało sporządzanie rocznego planu budżetu⁹. Powinien był obejmować okres od pierwszego czerw-

⁵ W. Witkowski, *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007, s. 104.

⁶ Ibidem, s. 115–116.

⁷ Por. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (czytaj: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (dalej: KRSW), sygn. 984, s. 16.

⁸ Por. AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 34.

⁹ Art. 9, Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego (czytaj: DzPKW), t. 1, 1808; AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 18.

ca do ostatniego dnia maja następnego roku. Podlegał on sprawdzeniu pod względem merytorycznym przez agendy właściwego departamentu¹⁰ oraz specjalnie powołaną w 1808 r. Główną Izbę Obrachunkową, która kontrolowała rachunki kasy publicznej, gdy dochód i rozchód przekraczał sumę złotych 500¹¹. Dekret z dnia 5 marca 1811 r. określał zasady układania i przedstawiania do zatwierdzenia etatów miast Księstwa Warszawskiego¹². Postanawiał on, że od 5 kwietnia 1811 r. etaty mogą być układane przez rady miejskie na trzy lub sześć lat. Wymagały one zatwierdzenia w przypadku dochodu i rozchodu miejskiego wynoszącego ponad 500 zł. przez ministra spraw wewnętrznych po uprzednim zaopiniowaniu przez prefekta departamentu. Natomiast mniejszy budżet zatwierdzał miastom prefekt w oparciu o opinię podprefekta powiatu. Nieobjęty etatem przychód i wydatki miejskie miały być wyjaśnione zatwierdzającym je organom, a więc odpowiednio ministrowi spraw wewnętrznych lub prefektowi¹³. Obok projektu budżetu rada miejska przedstawiała na piśmie podprefektowi właściwego departamentu swoje wyjaśnienia co do każdego punktu zawartego w planowanym budżecie. Do wszystkich z osobna podprefekt musiał się też odnieść, wyraźnie zaznaczając swoją aprobatę lub jej brak oraz czyniąc wyjaśnienia. Analogiczną wersję przekazywał podprefekt powiatu Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Były to tzw. „Uwagi względem zaprojektowanego etatu kasy miejskiej...”, stanowiące integralną część planu budżetu w okresie Księstwa Warszawskiego¹⁴. Natomiast weryfikacja zgodności rachunków i gotówki kasy miejskiej z tym projektem przynależała do kalkulatora powiatowego i kalkulatora departamentalnego. Rachunki miejskie przedstawiane były do kontroli prefektowi przy dochodach poniżej 500 zł, a przy dochodach wyższych – Izbie Obrachunkowej. Na mocy postanowienia namiestnika z 30 maja 1818 r. sprawy gospodarcze miasta podlegały kontroli dozorca, ustanawianemu w każdym województwie.

Po jego uwagach projekt budżetu miał być zatwierdzany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, po uprzednim zrewidowaniu go w biurze rachunkowym¹⁵.

Z chwilą utworzenia Królestwa Polskiego należało opracować nowy projekt budżetu miasta, gdyż poprzedni – na lata 1815–1818 – przestał obowiązywać¹⁶. Na mocy postanowienia namiestnika Królestwa Polskiego z 14 sierpnia 1821 r. należało planować budżet. Rok budżetowy pokrywał się też z rokiem kalendarzowym¹⁷. Obowiązujące przepisy nakazywały, aby projekt budżetu opracowywać corocznie. Później tworzone go raz na kilka lat: najczęściej trzy lub sześć¹⁸.

¹⁰ AGAD, KRSW, sygn. 986, s. 536.

¹¹ DzPKW, t. 1, 1808, Wypis z Protokołu Sekretariatu Rady Stanu z 14 grudnia 1808 r. Dekret carski o powołaniu Krajowej Izby Obrachunkowej, art. 1.

¹² DzPKW, t. 3, 1811, s. 225.

¹³ DzPKW, t. 3, 1811, s. 225–226.

¹⁴ AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 16–26.

¹⁵ AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 26.

¹⁶ AGAD, KRSW, sygn. 985, s. 115–134.

¹⁷ AGAD, KRSW, sygn. 989, s. 44, 47.

¹⁸ AGAD, KRSW, sygn. 989, s. 44, 47, 270–273.

Od 30 maja 1818 r. sprawy gospodarcze w Koniecpolu zostały poddane kontroli dozorczy miast obwodu piotrkowskiego w województwie kaliskim. Po reformie administracyjnej (1837, 1842) w miejsce dozorczy miast zostaje ustanowiony podprefekt powiatu piotrkowskiego i odpowiednio przedstawiciel kaliskiego rządu gubernialnego w sprawach miast oraz – od 1844 r. – warszawskiego rządu gubernialnego¹⁹. Natomiast na mocy ustawy o zarządzie gubernialnym i powiatowym z 19/31 grudnia 1866 r. kasjer w mieście Koniecpolu podlegał bezpośrednio pomocnikowi naczelnika powiatu noworadomszczańskiego, a za jego pośrednictwem władzom nowo utworzonej guberni piotrkowskiej.

Przy tym na mocy postanowienia Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z dnia 15/27 lutego 1852 r. dokonano klasyfikacji miast na sześć rzędów, według ich zamożności²⁰.

3. Projekty budżetu

Pierwszy w okresie Księstwa Warszawskiego zaplanowany budżet miejski wymagał porównania wpływów i wydatków miejskich, ustalanych na podstawie obowiązującego prawa, z budżetem zatwierdzonym przez poprzednie władze zaborcze na lata 1804–1810. Tego rodzaju informacja dawała bowiem szerszy pogląd na stan finansów miejskich. Przygotowywany w czasach Księstwa Warszawskiego przez burmistrza i radę miejską plan budżetu nosił nazwę projektu. W XIX stuleciu określano go też wyrażeniami „Etat miasta Koniecpola” czy „Etat dla Kasy Ekonomicznej miasta Koniecpola...”²¹. Projekt etatu tworzył urząd municypalny. Musiał on każdą zawartą w nim pozycję dochodu i rozchodu uzasadnić dokumentami i/lub obliczeniami, co mieścił w rubryce uwagi, lub na oddzielnych kartach. Z tak powstałym operatem zapoznawał się dozorca miast, którego zadaniem było znów pisemne odniesienie się do każdej pozycji. Dopiero po jego akceptacji etat był w całości przedstawiany komisji wojewódzkiej. Ta z kolei, podając go rewizji, przy każdej pozycji czyniła swoje uwagi. Kolejnym krokiem było przesłanie projektu etatu do zatwierdzenia Komisji Spraw Wewnętrznych²².

W Koniecpolu zadania dotyczące gospodarki finansowej miasta realizował burmistrz, a po 1826 r. zatrudniono na osobnej posadzie kasjera, którego funkcję zdarzało się, że czasowo, a w latach 1855–1865 znów na stałe przejmował burmistrz. Opracowywanie planu budżetu należało właśnie do zadań kasjera miejskiego przygotowującego i uzgadniającego projekt z burmistrzem. Kasjer był

¹⁹ Por. W. Witkowski, op. cit., s. 149–150.

²⁰ Dziennik Praw Królestwa Polskiego (czytaj: DzPKP) 1852, t. 45, art. 3 oraz Wykaz szczegółowy miast w Królestwie z zaznaczeniem, do jakiego każde z tych miast należy rzędu..., s. 32.

²¹ AGAD, KRSW, sygn. 989, s. 44.

²² B. Markowski, *Z dziejów gospodarki miejskiej w Kielcach*, Warszawa 1930, s. 34–35.

ponadto odpowiedzialny za miejskie fundusze oraz za przestrzeganie przepisów rachunkowych²³.

Sporządzony etat miał formę dwóch tabel, często wykonanych odrębnie, w których umieszczano odpowiednio wpływy i rozchody kasy miejskiej. Każda z tabel zawierała kilka kolumn: tytuł, pozycja, wymienienie przychodu (rozchodu), ilość wynosi: w szczególności: zł, gr.; w ogóle: zł, gr.²⁴. Były także w użyciu schematy etatów drukowanych.

Miasto Koniecpol, liczące niewiele ponad 1550 osób, dysponowało w 1809 budżetem czterokrotnie mniejszym niż Kielce, które zamieszkiwało ok. 900 osób więcej²⁵. Planowany budżet Koniecpola nie podwoił się nawet po 10 latach (por. tabela nr 1 i nr 2, schemat nr 1), mimo znacznego ożywienia gospodarczego. Gdy bowiem w 1827 r. Potoccy zaczęli rozwijać w Koniecpolu hutnictwo, uruchamiając zakłady przemysłowe, a w 1833 r. jedną z pierwszych w Królestwie Kongresowym pudlingarni, jego wzrost był także niewielki. Ogólne zyski zasilały przede wszystkim majątek właścicieli, a tylko w niewielkim stopniu miały wpływ na fundusze miejskie. Niemniej w latach 1809–1839 dochody Koniecpola zwiększyły się o 100% (por. tabela nr 1 i tabela nr 2).

Tabela nr 1. Planowane dochody kasy miejskiej w Koniecpolu w I poł. XIX w. (w złotych)

Lp.	Rodzaj dochodu	1809	1819	1839
1	Dochody stałe	118	50	143,2
2	Dochody niestałe	90	1139	1285,22
3	Dochody z dzierżaw	518	43	202
4	Dochody nieprzewidziane	—	271	—
5	Inne	56	—	30,75
RAZEM		882	1503	1661,17

Źródło: AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 35–40, sygn. 985, s. 136–139; sygn. 990, s. 82–90.

Tabela nr 2. Planowany rozchód kasy miejskiej w Koniecpolu w I poł. XIX w. (w złotych)

Lp.	Wydatki	1809	1819	1839
1	Pensje	661	850	1250
2	Na budowlę	—	263,14	—
3	Na potrzeby kancelarii	ok. 148,51	143,12	120
4	Wydatki nieprzewidziane	ok. 60,49	246,74	69,9
5	Inne	12	—	221,27
RAZEM		882	1503	1661,17

Źródło: AGAD, 984, s. 41–44; sygn. 985, s. 140–143; sygn. 986, s. 525; sygn. 990, s. 82–90.

²³ Ibidem, s. 37.

²⁴ AGAD, KRSW, sygn. 987, s. 198–200.

²⁵ Por. B. Markowski, op. cit., s. 10–16, 34.

Przychodem były różnego rodzaju zyski, na które składały się: dochody stałe, opłaty z tytułu czasowej dzierżawy, dochody tzw. jurysdykcyjne, wpływy z kar oraz te nieprzewidziane, tzw. *extraordinaria*. Do dochodów stałych wpiśywano należne miastu daniny, które mieli składać, według prawa zwyczajowego, od najdawniejszych czasów tzw. obcy, a więc niemieszczanie, którzy nabyli grunty miejskie dziedziczne od obywatela Koniecpola. Kwotę czynszu ustalano na podstawie opłaty dawniej należnej z obszaru dziedzicznego dominium. Była ona przeznaczona m.in. na utrzymanie stróża nocnego, reperację dróg i mostów²⁶. Także podatek od działalności rzemieślniczej i handlowej powiększał pulę stałych dochodów kasy miejskiej.

Miasto Koniecpol miało również wpływy z dzierżawy wagi miejskiej. Na dochody tzw. jurysdykcyjne składały się wpłaty od mieszczan z tytułu nadania prawa miejskiego oraz kary z grzywien policyjnych. Z czasem jednak zrezygnowano z tej ostatniej pozycji. Wpływy z kar policyjnych zasilaty bowiem budżet Izby Skarbowej. Inne wpłaty kasowe pochodziły ze składek mieszczan na pensję dla pracowników magistratu. Poza tym w projekcie budżetu było miejsce także na *extraordinaria*. Jednak w mieście Koniecpolu nie przewidywano żadnych nadzwyczajnych dochodów²⁷.

Natomiast rozchód kasy miejskiej zaplanowano na: tzw. salaria, wydatki urzędowe, potrzeby ratusza oraz wydatki nieprzewidziane. Do pierwszej grupy zaliczano pensje dla burmistrza oraz dla sługi miejskiego. Na wydatki urzędowe składały się przede wszystkim opłaty z tytułu prenumeraty „Dziennika Departamentu Kaliskiego” oraz za rewizję kasy miejskiej kalkulatorowi Departamentu Kaliskiemu oraz kalkulatorowi powiatowemu²⁸. Brak ratusza miejskiego wymógł konieczność wynajmowania pomieszczeń na kancelarię oraz sali do odbywania sesji miejskich, a także konferencyjnej dla uskuteczniania zebrań z mieszkańcami²⁹.

Z kolei etat opracowany w 1850 r. na sześć lat przewidywał przychód w postaci: 1) dochodu stałego z czynszu: od posiadanych gruntów – 30 rb. 58 ½ kop., z dzierżaw miar i wag 15 rb. 25 kop., z rybołówstwa 11 rb. 77 ½ kop., z jatek 3 rb. 22 ½ kop., a procentów ulokowanych w Banku Polskim 3% od 565 Rsr. – 16 rb. 95 kop.; 2) dochody niestałe to podatki od działalności rzemieślniczej i handlowej, tzw. kanon i konsensowe, oraz składki mieszkańców Koniecpola. Opłaty od handlarzy i procederystów miały wynieść 123 rb. 30 kop., a 27 rb. od szynkarzy trunków i 73 rb. 50 kop. i z kolekty 73 rb. 50 kop. W sumie więc w 1855 r. wpływy do kasy miejskiej powinny osiągnąć wartość 301 rb. 58 ½ kop.³⁰ Pieniądze te miały zostać wydatkowane w następujący sposób: 1) na pensje:

²⁶ AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 17.

²⁷ AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 37.

²⁸ AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 42.

²⁹ AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 42.

³⁰ AGAD, KRSW, sygn. 984, s. 45.

burmistrzowi 105 rb., kasjerowi miejskiemu 45 rb., słudze miejskiemu 22 rb. 50 kop., stróżowi nocnemu 15 rb., dla sekcji miast w komisji rządowej przeznaczano sumę 1 rb. 10 kop., dla pomocnika naczelnika powiatu 96 kop., na służbę zdrowia 7 rb. 95 kop. Natomiast na materiały piśmienne kancelarii miejskiej obsługującej burmistrza i kasę miasta Koniecpola przewidywano 18 rb. Za podatek uchodziły wypłacane z kasy miejskiej: składka ogniowa w wysokości 32 kop. oraz składka kwaterunkowa w wysokości 56 kop. Ponadto na prowizje od kaucji składanej przez burmistrza i kasjera należało się każdemu z nich po 1 rb. 18 kop. Na wynajem mieszkania dla burmistrza oraz pomieszczenia na kancelarię miejską przeznaczano 30 rb. Innymi wydatkami, którymi obciążano kasę miejską, były opłaty na rzecz: Instytutu Głuchoniemych 2 rb., na utrzymanie zegara miejskiego 5 rb. 40 kop. i na utrzymanie narzędzi ogniowych, tzw. sikawek, 4 rb. 5 kop. Poza tym z budżetu miejskiego wspomagano także szpitale, przeznaczając na nie zaledwie 2 rb. 4 $\frac{1}{2}$ kop. Pozostałą nadwyżkę, w wysokości 38 rb. 89 kop., dla wyrównania bilansu wpływów i wydatków pozostawiano do dyspozycji Rządu Gubernialnego Warszawskiego³¹.

Opracowany etatem budżet na kolejne sześć lat przewidywał wpływy i wydatki w wysokości 433 rb. 77 kop. Jednak w końcu 1864 r. rzeczywisty budżet znacznie różnił się od zaplanowanego. Przychód z funduszków gminnych (z remanentu, defektów, zaległości, czynszów, dzierżaw, prowizji od kapitałów, kanonu od zarobków, konsensowego, składki od mieszkańców, aktywów i pasywów) wyniósł 582 rb. 78 $\frac{1}{2}$ kop., a rozchód (na należności z lat poprzednich, na zaległe wypłaty, pensje i materiały piśmienne, podatki najem lokalu, inne wydatki, do dyspozycji rządu gubernialnego, meliorację, inne wydatki oraz do Banku Polskiego) 458,70 rb. Tak więc saldo dodatnie osiągnęło wartość 124 rb. 8 $\frac{1}{2}$ kop. Dodatkowo zysk z funduszków przechodnich wyniósł 37 rb. 27 kop. Pochodził on z dymowego, liwerunkowego, składek: ogniowej, szkolnej, emerytalnej, kwaterunkowej, bożniczej, i transportowej, na książki legitymacyjne, z depozytów, kaucji, wadiów i kontrybucji. Saldo końcowe budżetu miasta Koniecpola z funduszków gminnych i funduszków przechodnich osiągnęło więc wartość dodatnią 161 rb. 35 $\frac{1}{2}$ kop.³²

Należy także zauważyć, że w rzeczywistym budżecie powtarzały się należne miastu zaległości, które trudno było wyegzekwować. I tak przykładowo w 1864 r. wynosiły one 1220 rb. 1 $\frac{1}{2}$ kop., a do kasy wpłynęło zaledwie 582 rb. 78 $\frac{1}{2}$ kop., co stanowiło niecałą połowę przychodu rocznego³³. Podstawowe z kolei wydatki to pensje oficjalistów miejskich.

Miasto Koniecpol osiągało w XIX stuleciu każdego roku przynajmniej kilkuprocentową nadwyżkę budżetową. Zgodnie z polityką władz miała ona być przeznaczana do dyspozycji rządu. Kwoty te miały być lokowane w Banku Pol-

³¹ AGAD, KRSW, sygn. 989, s. 44–47.

³² AGAD, KRSW, sygn. 990, s. 82–85.

³³ AGAD, KRSW, sygn. 990, s. 83.

skim. W rzeczywistości były one znacznie wyższe od zaplanowanych³⁴. Niestety nie służyły inwestycjom miejskim, na które władze nie wyrażały zgody. Uwalniano je najczęściej w przypadku klęsk, takich jak pożar czy powódź, w celu odbudowy miasta. Natomiast wykorzystywano je na pożyczki dla innych miast, które znalazły się w sytuacji kryzysowej bądź ich plany gospodarcze otrzymały akceptację rządu³⁵. Tego rodzaju działania i brak inwestycji miejskich osłabiały gospodarkę Koniecpora, przyczyniając się do jej regresu.

Schemat budżetu kasy miejskiej ustalany przez zwierzchnie władze rządów zaborczych należało wypełniać zgodnie z zawartą instrukcją. Był on bardzo skrupulatnie rewidowany, aby nie dopuścić do umieszczania w nim dowolnych pozycji. Równocześnie wszelkie wyjątki dotyczące sum planowanych do wydatkowania, a niezgodne z obowiązującymi przepisami, wymagały uzyskania specjalnego pozwolenia. Burmistrz i radni miejscy winni się o nie starać, podając szerokie uzasadnienie swoich racji. Niekiedy także w trakcie obowiązywania projektu budżetu rząd z własnej inicjatywy nakazywał dokonanie zmian przy opracowywaniu rzeczywistych wpływów i wydatków na dany rok budżetowy³⁶. Wszelkie zmiany nieustalone w prognozowanym etacie należało wykazywać w specjalnie ustalonych oddzielnych rubrykach.

Opracowany na dany rok budżet podlegał weryfikacji. Podstawą porównania planowanych i rzeczywistych sum wpływów i wydatków było sprawdzenie poszczególnych jego pozycji dotyczących np. funduszków gminnych i funduszków przechodnich w tzw. „Wykazie obejmującym stan funduszków gminnych i przechodnich przy kasie ekonomicznej miasta Koniecpora z końcem roku...”. Przybierała ona znów formę oddzielnej tabeli dla przychodów i rozchodów. Wskazano, ile powinno być wpłynąć, według przyjętych prognoz, na wyraźnie określone cele: 1) należności z lat poprzednich (z remanentów, defektów, zaległości), 2) na należności na konkretny rok budżetowy (z czynszów, z dzierżaw, z prowizji od kapitału, z kanonu od zarobków, z konsensowego, ze składki od mieszkańców, z aktywów i pasywów). Analogicznie wymieniano też wydatki i ich wielkość: 1) na należności z lat poprzednich, na bonifikacje dla kasjera, na zaległe wypłaty; 2) na należności na konkretny rok budżetowy (na pensje i materiały piśmienne, na podatki, na najem lokalu, na roczne wydatki, dla rządu gubernialnego, na meliorację, na inne wydatki, na depozyt bankowy). W podobny sposób przedstawiano pozostałe pozycje budżetowe według przyjętego schematu³⁷.

³⁴ AGAD, KRSW, sygn. 989, s. 46.

³⁵ O odsyłaniu kapitałów i remanentów kas ekonomicznych miejskich do Banku Polskiego, podnoszeniu tych ostatnich na potrzeby szczegółowych miast i o udzielaniu z nich pożyczek innym miastom i osobom prywatnym, [w:] *Zbiór przepisów*, cz. 1, t. 3, ks. 2, s. 1097–1099.

³⁶ Por. APL, RGP.A, sygn. 508, k. 352.

³⁷ AGAD, KRSW, sygn. 990, k. 82–85.

Podsumowanie

W okresie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego regulacje dotyczące prognozowanego budżetu ogłaszano w urzędach publikatorów: „Dzienniku Praw”, „Dzienniku Departamentowym” czy „Dzienniku Gubernialnym”, oraz przekazywano władzom miejskim za pośrednictwem bezpośredniego zwierzchnika: dozorczy miast, podprefekta czy naczelnika powiatu. Opracowywanie dokumentacji dotyczącej budżetu, zgodnie z przepisami, należało do zadań kasjera miejskiego, który projekt ten przygotowywał i uzgadniał z burmistrzem. Był on odpowiedzialny za miejskie fundusze oraz za przestrzeganie przepisów rachunkowych. W Koniecpolu w różnych okresach obowiązki te często spełniał burmistrz, będący zarazem kasjerem miejskim, co odzwierciedlało niewielki zakres prac na tym stanowisku oraz niskie uposażenie władz miejskich. Przygotowany projekt był omawiany, a następnie podpisywany przez burmistrza i kasjera oraz ławników. Obok bieżącego projektu budżetu należało sporządzić tzw. porównanie go z poprzednio zaplanowanym etatem. Tego rodzaju prognozy dotyczyły najczęściej okresów kilkuletnich. Wreszcie przedstawienie salda wpływów i wydatków miejskich za bieżący rok budżetowy należało do stałych zadań kasjera. On też przekazywał dokumentację dotyczącą budżetu planowanego i rzeczywistego podczas sesji burmistrzowi i ławnikom oraz odsyłał do sprawdzenia bezpośrednim zwierzchnikom (w departamencie, powiecie), a za ich aprobatą do zatwierdzenia rządowi. Zaplanowany budżet nierzadko pozostawał tylko w sferze prognoz, a w rzeczywistości wpływy i wydatki Koniecpola znacznie się od niego różniły.

Choć stan finansów miejskich osiągał saldo dodatnie, Koniecpol przez cały wiek XIX pozostawał miastem o niewielkich dochodach. Miasto wprawdzie nadal było w rękach prywatnych, lecz zmieniający się właściciele nie przyjmowali za własny priorytet umacniania kondycji finansowej miasta i jego znaczenia gospodarczego. Inicjatywę pozostawiono w rękach urzędu miejskiego. Ten z kolei, na skutek polityki władz zaborczych i likwidacji samorządu miejskiego, stał się biernym wykonawcą rządowych poleceń. Brak inwestycji i administracyjnie ograniczone możliwości dotyczące lokowania nadwyżki finansowej pogłębiały gospodarczą zapaść miasta. W konsekwencji w klasyfikacji dotyczącej podziału miast ze względu na osiągnięty budżet, który wahał się pomiędzy 150 a 500 rbs., Koniecpol znalazł się w połowie tegoż stulecia w przedostatnim, piątym rzędzie, gdy tymczasem miasta należące do I rzędu osiągały dochody ponad 10 000 rbs. Skromny budżet miejski ostatecznie stał się zapewne jedną z przesłanek uzasadniających decyzję władz zaborczych o przekształceniu miasta w osadę wiejską, co nastąpiło w 1870 r.

Bibliografia

Pozycje książkowe i artykuły

- Markowski B., *Z dziejów gospodarki miejskiej w Kielcach*, Warszawa 1930.
Mączyński T., *Zarys dziejów miasta Koniecpola nad Pilicą*, mps.
Witkowski W., *Historia administracji w Polsce 1764–1989*, Warszawa 2007.
Zajączkowski S.M., *W sprawie lokacji miasta Koniecpola na tle sieradzkich majątności Koniecpolskich*, „Rocznik Łódzki”, R. XXIX, 1980, Aneks.
Zawitkowska W., *W służbie pierwszych Jagiellonów. Życie i działalność kanclerza Jana Tuszki Koniecpolskiego*, Kraków 2005.

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Zespół: Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych.
Archiwum Państwowe w Łodzi, Zespół: Rząd Gubernialny Piotrkowski. Anteriora.

Budget of the Town of Koniecpol in the Period of Duchy of Warsaw

Summary

Władysław Warneńczyk in the foundation charter of 29 December 1442 granted the right to establish formally Koniecpol as a town in Sieradz country. Economically it was not developing very dynamically in the whole period of Republic, emphasizing at most the prestige of its owners. Since the fall of the Polish state, status of the town began to be measured based on its income. Since 11 February 1809 among the tasks of the municipal office there was preparing the annual budget plan. The size of Koniecpol caused its assignment to an appropriate kind of towns. Budget surpluses, unfortunately, could not be invested, and the municipal government was not functioning. This resulted in regression, which caused turning Koniecpol again into a rural settlement in 1870.

Keywords: administration, Koniecpol, the town's finances, Kingdom of Poland, Duchy of Warsaw.